

SORSKÉRDÉSEK

II. világháborús földesi katonalevelek

1969 őszén családommal Földesre költöztem, ami alkalmat adott arra, hogy szülőfalumról bővítem ismereteimet, hiszen mióta megszülettem szinte csak alkalmi látogató voltam otthon. A nyíregyházi, nagyváradi és budapesti évek, évtizedek állandósították honvágyamat. Különböző irányú kutatásaim során gyakran szóba kerültek a II. világháborúban elesett katonák. Szomorúan vettem tudomásul, hogy emléküket halványul, egyre inkább elenyészik, hősi emlékművet nem kaptak, beszélni sem illt róluk a szűk családi körön kívül. Elhatároztam, legalább a nevüket megpróbálom összegyűjteni. Jó érzéssel tapasztaltam az emberek segítőkészségét. Mintegy tíz-tizenöt javakorabeli nőt és férfit kifaggatva, emlékezetüket próbára téve, utcáról-utcára idéztük fel az elesettek, eltűntek neveit. A legtöbb segítséget a háborút és hadifogságot végigszenvedett Karacs József nagybátyámtól kaptam, ki a kegyközség kertgazdája lévén, az egész faluval kapcsolatban állott.

A hevenyészve összeszedett névsorban, a halványuló emlékezet miatt bizony előfordult az első világháborúban elesett, vagy más alkalommal katonaként meghalt személy neve is, amelyeket csak alapos elemzés után lehetett kiszűrni. Benke Gábor, az akkori községi tanács elnöke is segített azzal, hogy rendelkezésemre bocsátotta a hadisegélyben részesülők neveit, innen is próbáltuk kikövetkeztetni az odamaradt családfenntartókat. (Később sem zárkózott el, hogy a frontról küldött leveleiből néhány részletet közreadjak.)

Az összeállított névsort – a tévedések korrigálása és újabb kiegészítések reményében – a Földesi Vegyes KTSZ szabó részlegének kirakatába tettem, s Hegedűs Mátyás szabó vállalta, feljegyzi a beérkező észrevételeket. Nem sokáig élvezhettük ezt a lehetőséget, mert a KTSZ elnöke a listát bevetette. Alkalmadtán azonban továbbra is bővítettem az adatbázist, s minden új adatszolgáltatóval átnéztük a névsort. A neveken túl az azonosítást segítő minél több információt jegyeztem fel, hogy a lehető legkisebb tévedésre adjak lehetőséget.

Földestől 1973 nyarán kénytelen voltam ismét megválni. Ezután főleg Gaál Zsigmonddal tartottam a kapcsolatot, kicsereültük információinkat, odaadtam az eddig gyűjtött neveket, cserébe az 1944. év debreceni páncéloscsata földesi harcaiban mindkét oldalon elesett katonáinak névsoráért; 15 magyar, 20 német és 6 szovjet nyughelyéről tájékoztatott, de csak 9 magyar katona – igencsak kiegészítést igénylő – adatairól tudott számot adni. Az eredetileg a földesi községházán őrzött feljegyzéseket az ötvenes évek elején a felsőbb hatóságok bekérték, ezt ma a Hajdú-Bihar Megyei Levéltár őrzi. A rendkívül fontos információkat tartalmazó irategyüttes azonban sok kívánnivalót hagy maga után. Az összeállítás 46 elesett hősről ad számot, a 17 magyarból kilencet név szerint, a 22 németből 13-at nevesít meg, a 7 szovjetből pedig egyet sem tudott megnevezni. A földesiek szerint románok is estek el a község körüli harcokban, róluk azonban semmilyen közelebbi ismeretet nem tudtam szerezni.

A katonalevekhez a véletlen juttatott. 1974 nyarán vaskos iratsomóval ajándékozott meg Kiss Sándor volt földesi református lelkész, amikor Pestszenterzsébeten felkerestem. Édesapjáról, Kiss Ferencről tudakozódtam, ki földesi lelkésze után később a debreceni egyetem első rektora, majd az Országos Református Szeretetszövetség alapítója lett. A kötegben a föl-

Szeőke Imre honvéd, valahol Oroszországban, 1943. VII. 26.

desi katonák frontról küldött leveleit és két füzetet találtam. „Magánál biztos helyen lesz, ha meghalok ezekre is pusztulás vár” – adta át. A leveleket őrző borítékok elárulták, százon felül lehetett a Kiss Sándorral levelet váltó katonák száma. A legkorábbi Pócsi Imre honvéd 1942. augusztus 5-én bízta a tábori postára, az utolsót 1944. augusztus 20-án adta fel Körtvélyesi Károly szakaszvezető. A levelek egy részét visszaadta a hazatérő katonáknak, ám még így is hatvanhat katona száznál több levele került hozzám. Az egyik füzet a fronton levő katonák nevét, tábori postaszámát és földesi lakcímét tartalmazta, melyben a háború utolsó hónapjaiban bevonultatottak és az elvitt levonték adatai már nem találhatók. A másik füzet a fronton levő katonák hozzátartozóiról, a hadigondozottakról ad gazdag ismereteket.

A levelek szerzőinek nem volt kenyerük az írás. A betűhöz a kérlelhetetlen sors szeszélye kényszerítette valamennyijüket. A földesi hat elemis iskolán kívül életük során ritka alkalommal került palavessző, vagy toll a kezükbe, többüknek az elérhető hat osztály sem adatott meg. A paraszttól szigorú rendje, a reggeltől estig tartó kenyérgeser kimerítette minden választási lehetőségüket. Az ünnepnapok néhány pihenésre és kulturálódásra szánt órájában, ami sokuknál az istentisztelet meghallgatásában ki is merült. A kezükbe került olvasmányok: a kalendárium, a ponyva, a jobb napokat látott elődök (a lakosság 80 %-a 1848 előtt nemes volt) vallásos könyvei és a Hármaskör nemzedékeket kiszolgált példányai lehettek.

Egy tájegység, különösen egy település pillanatnyi köznyelvi állapotának legjobb kifejezői, a csaknem egy időben készült, a kényszerítő alkalom szülte, írással hosszú évekig nem foglalkozó kétkezi munkából élő emberek levelei ezek. A legritkább lehetőség, hogy együtt találhatunk ilyen jellegű leveleket, összegyűjtésük számtalan nehézséggel járna. A címzett és néhány levélíró hozzájárulása mellett is a teljes közzétételt több mint tíz évvel elodáztam, mert csak ekkor találtam következmény nélkülinek.

A leveleket a hadigondozó szerepét betöltő Kiss Sándor lelkésznek írták, aki a falu szülötte volt és 1927-től szolgált Földesen. Sokak szerint nem tudott igazán közel kerülni hívei lelkéhez, ám bár e levelek mást bizonyítanak. Lelkeszi teendői mellett hivatalból az iskolaszék elnökének is kellett lennie. A KIE-ben sokoldalú kulturális munkára serkentette a fiatalokat, nagy sikerű színelőadásokat rendeztek, hivatalból a levante vezetéséből is kivette részét. Az első világháborúban főhadnagyként frontot is járt. A helybeli zsidósággal nem volt felhőtlen a kapcsolata, viszont a front elől menekülve, Budapesten zsidó üldözötteket bujtatott. 1945 utáni internálását Robicsek Gyula a földesi zsidó rendőrkapitány közbenjárására szüntették meg.

Magyarország második világháborúba való belépésével, a polgári lakosság nagy tömegeit katonaruhába bujtatták és küldték ki Trianon további revíziója elérésének reményében a 2. hadsereg soraiban a keleti frontra. Kiss Sándor már az első harctérre került földesi katonával felvette a kapcsolatot, imakönyveket, bibliákat küldött, a köszönő válaszlevelekből gyakorta többszöri levélváltás keletkezett. A hozzá érkezett tábori lapokat számozott és névvel ellátott borítékokban gyűjtötte és legtöbbször már az érkezésük napján válaszolt rájuk. Az első hullámban a doni hadseregben szolgáló katonák leveleinek borítékján a 69-es a legmagasabb szám. A második, 1944-ben frontra kerülő katonák leveleinek borítékján pedig a 96-os.

A katonák szinte mindegyike hagyott otthon eltartásra szoruló családtagot: feleséget, gyereket, öreg szülőt, akik közül sokan a létfenntartás elemi szükségleteivel is alig rendelkezett. A levelezés kialakulásában a front nyomasztó világa mellett, az ügyes-bajos otthoni elintéznivalók nagyban hozzájárultak. A hadvezetés látta az otthoni problémák éles jelentkezését a katonáknál, ami között befolyásolta a harci szellemet. Enyhítésére született a 608.687/22-1942. számú honvédelmi miniszteri körrendelet, a csapat hadigondozói tiszti és hadtest hadigondozási felügyelői szervezet létesítéséről. Ezzel párhuzamosan a Belügyminisztérium az 529.150/1942. O. Sz. F. számú körrendeletében adott utasítást a Bajtársi Szolgálat megszervezésére, a szociális feladatok ellátására, amely az Országos Népi és Családvédelmi Alap helyi szerveivel együttműködve minden községben lássa el a rászorulókat. Vezetésére elsősorban a keresztyén hifelekvezetek lelkészeit ajánlotta megbízni, s biztosítani kívánta a rászorulóknak jogi tanácsal való ellátását is.

Így került sor Kiss Sándor földesi református lelkésznek is a Bajtársi Szolgálatban való tevékenységére. Feltűnő, hogy a zsidótörvények hatása nem érvényesül a segélyezésben, Margitai Jenő és Pláner Bernát 58 éves édesanyja is segélyt kap a községtől, míg több – nem is mindig a módosabb – keresztyén, mint Boldogh Menyhért, Herpay Albert, Kiss László, Karacs Gábor, Lakatos Gábor elutasításban részesült.

Földes háborús áldozatainak a száma az első világháborúban is elérte a háromszázat. Csáth Géza kétségbeesett sorokban számolt be Földesről Kosztolányinak az értelmetlen pusztulásra szántak bevonulásáról, ahogy írta: „már minden harmadik családnak elesett halottja van”. Nem csoda, hogy az akkori tapasztalatok nyomán a reménykeltő hírek sem hittek a szeretteikért aggódók: „*nagyon szépen kérem a tisztelendő urat, hogy a kedves családomat és a két öreg szülőt tessenek meg nyugtatni hogy nincsen sem bajom egészséges vagyok mert én nekem nem hiszik hogy ha írom*” – kéri Kiss Sándort Pócsi Imre.

A levelek sokféle hangulatot tükröznek; akadt akinek a felháborodását a segítőkészség látán békésebb, majd köszönő levele oldotta. A figyelmük kiterjedt a megszállt területek lakosságának életkörülményeire, életlehetőségeire, megszólal bennük az együttérzés, de disszonanciára is találunk példát. Abban mindnyájan megegyeznek, hogy epedve várják az otthoni híreket. Soraikból kicsendül a szülőföld, az otthonhagyott család féltése. Megindítóan árulkodnak az elbizonytalanodott emberi sorsokról.

Nemzedékek nőttek fel azóta, akik már nem ismerik a mindennapi aggodást, a féltést, a remegést veszélyben forgó családtagjaikért. Az akkor elpusztultakért érzett fájdalom, ha felidézi halvány arcukat az emlékezés, hozzátartozóikban is szelíd bánattá csendesült. Sok még a tanú, aki emlékeit, tapasztalatait a nagy háborúról leírhatja örök mementóul, vádiratnak az élet ellen elkövetett legszörnyűbb merényletről. Hányszor lesz még pusztába kiáltott szó Ady sikolya:

*„Örzök, vigyázzatok a strázsán,
Az Élet él és élni akar,
Nem azért adott annyi szépet,
Hogy átgazoljanak most rajta
Véres és ostoba fenéségek.”*

A kezemben tartok egy köteg második világháborús zöld tábori levelet. A zöld a remény színe, rajta a sorok, a gyakorlatlan, a munkában eldurvult kezek görcsberánduló sorai, a remény sorai, még akkor is, amikor az otthonmaradókba is nekik kell hitet önteni. Pedig a levelek íróinak egy része is az elesettek között van.

Az utóbbi időben egyre nagyobb érdeklődés nyilvánul meg a magyar katonák második világháborús szerepe és viselkedése iránt, s ezt az újabban napvilágot látott memoárok, irodalmi feldolgozások, dokumentumközlések sem képesek csillapítani. Nemzeti önvizsgálatunk az egyes ember, a kisember sorsa iránt is mélységes érdeklődést tanúsít. A háborúba kényszerített katona gondolkodására, viselkedésére keresve sem találhatunk igazabb választ, mint amit a frontról küldött levelekben olvashatunk.

Elvéve akadt közülük a front örömeiről író. A legtöbb esetben igaz emberségről tanúskodnak, a sanyarú körülmények között gyakorlatlan kézzel írt sorok: „*Az aratást ilten mostan fejezték be, megkezdtek a cséplést, de itten kézzel csépelik. Ugy hogy az embernek meg ál szeme szája, hogy milyen munkát végeznek*” – olvashatjuk Szöllősi Imre tizedes sorait. Kiss Sándor lelkész minden fronton lévő földesi katonának igyekezett a legalább lelki vigaszt nyújtó Bibliát és Imakönyvet küldeni. Köszönetként írja Szabó Imre honvéd: „*Ez a kis imakönyv igaz belső vigasztalóm lesz, míg édes Hazánktól távol, idegenföldön kel harcolnunk.*” A következő sorok írója már megjárta az első világháború poklát, az új világégésbe két felnőtt fiával kényszerítették be, az egyik mindörökké ott maradt: „*Én aki a múlt háborút 14-18 évig végig küzdöttem, es most negyvenolc éves apa létemre két fiával együtt, tábori szám alatt küzdünk, ehhez hasonló példa itt nincs, de oda háza sem*” – kesergeti Patai Gábor őrzetű.

A később elesettek leveleiből is kicsendül a remény, a bizalom az örökre elmaradt viszontlátás örömeiben. A mindennapok gondjai, bajai a lövészárokban is utolérték őket, a nehézségek súlyát odakinn még jobban érezték, mintha odahaza lennének, hiszen segíteni aligha tudtak. Szomorú paradoxon, ha a halál hozza a megoldást, s nem olvashatunk bele a levélbe meghatódás nélkül: „*Itt tudja csak igazán és látja az ember, hogy mij csodálatosan megmenti és megőrzi a Jó Isten az embert és benne bizókat. Odahaza sok valaki elsem hinné azt amit itt látunk. Mi bizunk, hogy megsegít benniünket*” – írta Kiss Sándor honvéd, aki azóta is ott a harcmezőn alussza örök álmát. „*A feleségemet fel tetszik hivatni ha lehet tessék megtenni már küldtem neki töb levelet de választ nem küld és elküldtem neki 50 pengőt is és szedi a segét (segélyt) de kedves nagy tisztelendő úr ugy látszik hogy neki csak a pénz fontos nem pedig én*” – látjuk Lakatos Gábor honvéd levelében. Alig telt el egy

Kursk-Tim, 1942. július

Ligotw-Oroszország, 1942. május

hónap Pánti Béla honvéd már Lakatos haláláról értesíti a földesi lelkész: „Legnagyobb sajnálatomat fejezem ki egy Bajtársunk közülük meg halt Julius 5 ötödikén délután Lakatos Gábor”.

A fronton lévők rendszeresen érdeklődtek és tájékozódtak falubeli társaikról. Szomorú vezetőség a Jámbor család három fiának tragédiája, kettőnek a haláláról értesülünk Szabó Lajos őrzetű lapjából: „Nagyon megdöbentő szívvel írom meg tisztelendő urnak Jánbor Lajos szko nek halálesetét közel hozám egy 5-6 száz m.rel egy Oroszakna épen felyen találta szegényt és azonnal eleset és többet egy arva szótssem szólot többet irtlya a feleségem meg a sógornóm hogy milyen szerencsétlenüljárt szegény öcse a Károly hogy avizbe fulat (katonaként Désnél) hát az acsaládot mostan ugy szereti a jóntya”. Karacs Gábor honvéd a szintén katona nagybátyja Bojtor József halálát siratja: „tecik írni szegény Jócsi bátyám esetét engen nagyon meg döbentel”.

Nézzük meg milyen gondolatok foglalkoztatják azt, aki már egyszer megszabadult a pokolból és most újra vissza kellett térnie a frontra: „ujra kikerültem oda ahonét dlig 3 hónapja hogy elmentem haza Még husvétkor mikor odahaza voltam nem gondoltam ara hogy egy hét múlva már ujra kint leszek orosz országba Épen máma kaptam hazulról egy lapot Es aban irták. Edes anyámék hogy Jenei Imre is hősi halált halt orosz országban, aki már kint volt töbmint egy éve és most kelet néki meghalni, mikor talán már rövidesen haza is ment volna” – olvashatjuk Szeőke Imre honvédtől, akinek hadifogságban pusztult el az egyik testvére. Szeőke Imre számos levelén túl, mintegy száz-húsz, fronton készült fényképe is megmaradt, megelevenítve a tábori élet mindennapjait alulról, a közkatonai szemszögéből, majdnem mindegyik hátára ráírta a felvétel helyét és idejét. Horthy István lezuhant gépéről két képet is láthatunk. Nézzük mit ír erről: „gyász borult a magyar hazára, hősi halált halt kormányzó hejetes urunk kint a fronton messze a magyar földtől (?) Ha Isten haza segít többet mondok erről. Tudatom továbbá hogy majd később edes anyáméknál lesz vagy 90 drb. fénykép orosz földön készültek amere jártam ... majd ha haza megyek megmondom mere készültek”.

Gyakori téma az otthon maradtakról való gondoskodás és féltés, amint Domokos Zsigmond tizedes leveléből is kicsendül: „az ujságokból olvastam hogy a környékünkön is jelentős károkat okoztak az ellenséges repülőgépek és a vasut vonalat is meg rongálták eltudom képzelni hogy otthon is voltak légi riadók rosz rá is gondolni hogy nem csak mi vagyunk veszélyben akik kint vagyunk a fronton hanem azok is akik hozzánk tartoznak és azt hitük hogy nyugodt otthonban hagytuk”.

Sajnos a haretéren levő családfe hiányát a legkörültekintőbb gondoskodás sem tudta pótolni. Kiss Sándor lelkész a hadigondozottak ellátásának a felelős vezetője is volt Földesen. E munkát elősegítendő a Honvédelmi Minisztérium egy 276 oldalas kiadványt is közreadott: A hadbavonultak és hozzátartozóik polgári érdekeinek védelme, szociális gondozása címmel. (Bp., 1942.)

Van amikor Tiborc panaszát véljük hallani: „máskor ne azoknak adják a kiknek esetleg protekciájavan hanem azoknak a kiknek jár mert majd én is haza fogok menni és majd akkor kérdem meg hogy az én hozám tartozók mért nem kapnak” – írta Fazekas István honvéd. De jól esett a legkisebb segítő-

szándék is, amiről Benke Gábor honvéd levele árulkodik. „Nagyon köszönöm a nagytisztelii urnak, hogy családomra gondolnak, tudom sokkal segíteni nem lehet, mert hisz sokan vannak, de ez is jó. Ezek után mégis nyugodtabban van az ember ezen az elátkozott földön.”

Az otthon történt eseményekről rendszeres tájékoztatást kaptak katonáink is. Disszonáns hang csak egy csendült ki a levelekből, azt is a nyomorúság motiválta: „A zsidó házak ostásánál mivel nagy tekintéje van a nagyt. urnak az én részemre is kérek egy házat, mert nincs hajlékom családos ember vagyok” – kéri Bézi Antal honvéd. Nincs tudomásom arról, hogy Földesen bármelyik zsidó házat elidegenítették volna, lepecsételt ajtajait a németek törték fel a front átvonulása idején. Karacs Zsigmond szakaszvezető Csapról írta: „Itt is elintézték a zsidókat egy kettőre, föl leltároztak mindeneket a lakásokban magyar és német katonaság van. Őket pedig elvitték ungvize mellett pedig valahova egy községben vannak kitelepítve.” Pár héttel előbb még egészen más benyomásokról számolt be: „Irok egy örövendetes hirt. E hó 14én be jötiünk mi is az édes anya hazánkban és Csapon telepedtünk le, ... Olyan jó itt a jó magyar tavaszi napokat élvezni.”

Természetesen az ellenféllel szembeni propaganda hatása is tükröződött néhány levélben: „Különösen itt, tudja az ember igazán Istent hinni, ahol a vörös pokol oly sok nyomot hagyott maga után” – írta Benke Gábor honvéd. „Bevalom nekem is sokszor nagyon nehéz távol szüleitől és menyasszonytól de őszintén merem mondani hogy szívóseben vagyok iten valamenyi bajtársamal együtt mint hogy ez a csőcselék nép tiporta volna le az édes otthonunkat” – olvashatjuk Tóth László honvéd sorait.

Amikor Makkai László professzor úrnak átadtam a Kiss Ferencről szóló dolgozatot, megemlítettem ezt az iratelyűttest, fölkellette az érdeklődését az, hogy egy református lelkész a fronton lévő híveinek hogyan végezte a lelki gondozását. Megkért állítsak össze egy tanulmányba foglalt gyűjteményt a Confessio számára, sőt, amikor elkészültem, a levelekből még további kiegészítésre biztatott. Közlésére mégsem került sor, néhány hónap múlva sűrű bocsátnakérések közepette visszakaptam a dolgozatot. Nem kockáztathatja, hogy emiatt betiltsák az alig indult Confessiot.¹

Több mint tíz év múltán bemutathattam az ELTE Magyar Nyelvtörténeti és Nyelvjárási Tan-széke és az MTA Nyelvtudományi Intézete kiadásában 1993-ban megjelent *Földesi katonalevelek a második világháborúból* című kötetet. A földesi hősi halottak adatainak bővítését és pontosítását folytattam, kihasználva a katonalevelekről megjelent és néhány példányban Földesre eljut-tatott írásom lélektani segítségét. A kötet végén ott látható az áldozatok korántsem teljes név-sora és legfontosabb adatai, melyek több esetben még kiegészítésre szorulnak.

Karacs Zsigmond

Pojárkovó, 1942. május

¹ Az esetet elmondtam Halász Péternek: „add ide, kiadom a Honismeretben”. 1981-ben a Honismeret első utcai árusítására szánt számában jelent meg. Hamarosan Töltési Imre felelős szerkesztő panaszolta el az írásom miatt szenvedett viszontagságait. Halász Péter nem szólt semmit, sőt az MHSZ Élet szerkesztője, Kálmán Mária figyelmét is felhívta az anyagra, ám ő általa az Igaz Szóban való újabb dolgozat közlése már nem sikerült. Forгатókönyvet írtam a katonalevelekből, ám rosszul időzítettem, Sára Sándor Pergőtűzben című sorozatát ekkor tiltották be.